

«ЗОЛОТЕ» РУНО: ПРОБЛЕМИ ТОВАРНІСТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО МЕРИНОСОВОГО ВІВЧАРСТВА ПОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

Чернікова Наталія Семенівна

кандидатка історичних наук, докторантка кафедри східноєвропейської історії,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро

E-mail: chernikova.natka@gmail.com

Researcher ID: AAI-4647-2020

<http://orcid.org/0000-0002-5470-0622>

У статті розглядаються особливості розвитку мериносового вівчарства як товарної галузі господарювання у південноукраїнських губерніях пореформеної доби. Охарактеризовано її залежність від запитів фабричної промисловості та європейського ринку. З'ясовано, що протягом перших десятиліть пореформеного періоду вовна продовжувала виступати важливою товарною одиницею вітчизняного експорту. Простежено динаміку цін на вовну та обсяги експорту, з'ясовано їх залежність від зовнішньоекономічної кон'юнктури, політичної ситуації тощо. Увагу акцентовано на причинах скорочення її товарообігу на внутрішньому та зовнішньому ринках. Визначено, що поява на світовому ринку нових постачальників з дешевою сировиною спричинила падіння цін, здешевлення вітчизняної вовни та скорочення обсягів її експорту. Зростання імпорту вовняної продукції значно ускладнювало спроби місцевих заводчиків розширити внутрішні ринки збуту. Окреслено заходи місцевих вівчарів щодо збереження товарності вовни та прибутковості галузі в цілому, що полягали в покращенні якісних характеристик вовни відповідно до ринкових запитів та кількості отриманого продукту. Вказано на формування нових напрямів розвитку вівчарства у регіоні з метою збереження його конкурентоспроможності. Вихід власники вбачали у розведенні максимально наближеного щодо ринкових запитів типу вівці – витривалої та невибагливої, м'ясної породи з довгою та важкою камвольною вовною. Висвітлено внутрішні проблеми екстенсивного місцевого вівчарства, що полягали насамперед у скороченні пасовищних угідь через розвиток товарного землеробства, неконтрольованій метизації, відсутності кваліфікованих та досвідчених працівників з бонітування та догляду за вівцями. Увагу акцентовано на зростанні собівартості вовни через здорожчання кормів як найвагомішої складової у її розрахунку. Зроблено висновок про поступальну детоваризацію вовни як основного продукту мериносового вівчарства та неспроможність утримання провідних позицій без залучення додаткових джерел прибутку з галузі, державної підтримки, запровадження фахової підготовки персоналу та наукового супроводу розвитку цієї галузі господарювання.

Ключові слова: вівчарство, мериносова вовна, товарність, південноукраїнські губернії, експорт, підприємництво.

Постановка проблеми. Розведення овець відіграло вагомий роль в господарствах населення південноукраїнського регіону, позаяк отримувана продукція у вигляді вовни, овчини, м'яса, сала тощо дозволяла задовольнити побутові потреби. Зростання попиту на вовну на внутрішньому та світовому ринках обумовили підвищення інтересу з боку підприємливих поміщиків до популярного у Європі мериносового (тонкорунного) вівчарства. Спираючись на європейський досвід та місцеві традиції, власники започатковували великі вівчарні господарства, що апріорі мали підприємницьке спрямування. Виключно ринкова спрямованість мериносового вівчарства означила орієнтацію «вовняного бізнесу» на задоволення мінливих запитів фабричної промисловості та його залежність від економічної кон'юнктури. З метою отримання гарантованих прибутків південноукраїнські господарі постійно вдавалися до пошуку оптимальних шляхів для збереження товарної привабливості вовни на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Понад століття вівчарство, попри усі проблеми та кризові явища, займало провідні позиції у сільськогосподарському секторі українських земель

та Російської імперії в цілому. Тож дослідження специфіки його розвитку сприятиме з'ясуванню особливостей становлення вітчизняного підприємництва в аграрному секторі економіки в умовах формування капіталістичних відносин та запитів світового ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. У статистичних звітах, описах південноукраїнських губерній XIX ст. укладачі справедливо відзначали мериносове вівчарство як одну важливих галузей тваринництва у регіоні. Тож у численних губернських, повітових оглядах міститься інформація про стан розвитку вівчарства у регіоні, наведено кількісні показники, цифрові покажчики тощо. Важливі дані щодо власників вівчарень та історії їх виникнення, особливостей утримання овець, їхньої продуктивності, товарної спрямованості тощо зібрано у семитомному виданні, присвяченому дослідженню стану вівчарства у підросійських губерніях [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884]. Саме криза, що спіткала галузь у пореформений період, спричинила пошук інтересу громадського та наукового до вівчарства. Відомі фахівці у галузі тваринництва, економісти –

П. М. Кулешов [Кулешов, 1890; Кулешов, 1900; Кулешов, 1896; Кулешов, 1916], М. В. Дюмін [Дюмин, 1895], С. П. Щепкін [Щепкин, 1869], Я. Я. Полфьоров [Полферов, 1915], І. М. Чернопяттов [Чернопяттов, 1873] та ін. присвятили низку праць особливостям становлення та розвитку вітчизняного мериносого вівчарства, з'ясовуючи причини кризових явищ у пошуках шляхів його подолання. Вагоме місце даної галузі господарювання в аграрному розвитку південноукраїнських губерній та її поміщицький характер означені у працях, присвячених соціально-економічним аспектам розвитку українських земель [Смолій, 2011]. У сучасній українській та російській історіографії спостерігається зростання інтересу до вивчення історії окремих галузей сільського господарства, у тому числі тваринництва, де автори звертаються до основоположних фактів щодо започаткування та розвитку вівчарства в підросійських губерніях [Островкий, 2014; Селионова, 2017]. Окремі розвідки присвячені вивченню провідних вівчарних господарств Таврійської губернії [Паштецкая, 2017; Остапчук, Емельянов, Рейнштейн, & Гонгало, 2016]. Відтак, аналіз історіографічного доробку засвідчує, з одного боку, наукове зацікавлення проблемою, з іншого – відсутність комплексного дослідження з історії вівчарства у південноукраїнського регіоні, окресленні його місця у розвитку аграрного сектору економіки.

Тож **мета даної статті** полягає у визначенні чинників, що здійснювали вплив на рівень товарності вовни як основного продукту мериносого вівчарства Таврійської, Херсонської та Катеринославської губерній, а також з'ясуванні його економічної ваги у внутрішній та зовнішній торгівлі у період пореформених трансформацій.

Вклад основного матеріалу. З моменту започаткування мериносого вівчарства Півдня України характеризувалося виключно ринковим спрямуванням отримуваної продукції. Його товарний характер був обумовлений зростаючим попитом та високою вартістю вовни як основного продукту збуту на внутрішньому та зовнішньому ринках. При цьому розміри прибутку залежали як від обраної технології обробки вовни перед продажем, її якісних та кількісних характеристик, кількості отримуваної вовни, так від ринкової кон'юнктури та запитів фабричної промисловості.

Більшість господарів південноукраїнського регіону (понад $\frac{3}{4}$) традиційно практикували продаж т. зв. «брудної» (необробленої перед стрижкою) вовни. Лише в одиничних господарствах – приміром, у господарствах Н. М. Павлова Павлоградського повіту, пана Льовшина Новомосковського повіту на Катеринославщині, Мазаєва та Корніса в Таврійській губернії – продовжували застосовувати розповсюджену у 1-й пол. XIX ст. технологію *перегону*¹. Скорочення її використання було спричинене відсутністю у володіннях власників (особливо таврійських) навколишніх водоймищ для здійснення

цього процесу, небажанням витратити зусилля і кошти на додаткове винаймання робітників, а найголовніше – відсутністю фабричного попиту на перегонну вовну. Крім того, у разі залізничного перевезення вона обкладалася таким же податком, як і мита, тож вівчарям вигідніше було транспортувати або брудну вовну, або оброблену на спеціалізованих вовномийках – «миту».

У південноукраїнському регіоні найбільші вовномийки знаходилися на Херсонщині. На початку 1880-х рр., незважаючи на зменшення їхньої кількості (з 11 функціонуючих у 1860-тих рр. залишилося 8) сума товарного виробництва була найвищою серед інших фабрик губернії і становила 3,885 тис. руб. на рік [Мельников, 1884, с. 461]. На відміну від харківських та белгородських, де перемивання та сортування здійснювалося для внутрішнього виробництва, обробка і мериносогої, і простої вовни була орієнтована переважно на експорт. Спосіб очищення вовни, як правило, обумовлювався потенційним попитом замовників. Так, на фабрично-паровій мийці Ганешина миття цигайської вовни здійснювалося на замовлення московської фабрики. Деякі вовномийки фабрики належали самим вівчарям. Приміром, Е. І. Фальц-Фейн для гідрообробки вовни з власних вівчарень та відповідно, надання додаткових послуг іншим клієнтам, придбав власну вовномийку. Обробка опарно-содовим способом 1 пуда вовни тут коштувала 0,70–0,75 руб. А на паровій фабриці пана Аллара, який завідував маєтками Вассаль у Таврійській губернії, у першу чергу оброблялися різні види вовни з їхніх вівчарень. Обробка простої вовни обходилася власникам у 0,40 руб. за пуд, а мериносогої – від 0,70 руб. (при «херсонській» сірчаній обробці) до 0,85 руб. (при «фабричній» – содою та милом) [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 188–189].

Утримання вовномийних фабрик вимагало від власників значних капіталовкладень. Окрім купівлі самого обладнання та його обслуговування, утилізації відходів тощо, значною затратною частиною була оплата робітників: щорічний фонд заробітної плати становив принаймні 3,5 тис. руб. Так, перший та другий сортувальники отримували відповідно 600 та 300 руб. на рік, прикажчики по 40 руб. на місяць, сортувальниці по 0,35 руб. на день, чоловіки на пресі по 25 руб. на місяць [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 188]. Крім того, застосовувалася робота жінок-мийниць, дітей-помічників тощо.

Попри значні витрати на організацію вовномийного процесу, високоякісна мериносогова вовна давала досить низький вихід у чистому вигляді. На мийці Е. І. Фальц-Фейна вихід митої вовни був порівняно високим і складав 40–43%, у той час як у середньому він становив 37–40%, а за умов неякісної сировини – 30–35% [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 188–189; Кулешов, 1890, с. 24; Зерцалов, 1892, с. 35]. Проте попит на миту вовну серед закордонних фабрикантів також знижувався: через недоліки в обробці вовни (невідповідність сортування, втрата бажаних

¹ Перегін – тут: вовна, вимита водою безпосередньо на вівцях напередодні стрижки.

властивостей через паробробку тощо) вони надавали перевагу ввезенню «зайвих 55–65% броду» [Мельников, 1884, с. 383]. До того ж, з метою раціоналізації виробництва європейські фабриканти навчилися використовувати жирну воду з домішками для промислових потреб, що у свою чергу дозволяло принаймні компенсувало видатки [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 127, 166; Вернер, 1889, отд. 4, с. 33]. За таких обставин власники застосовували фабричну обробку вовни переважно «під цільове замовлення», а брудна вовна виступала основним експортним продуктом: у 1883 р. обсяг її вивезення з Одеського порту становив 444,57 тис. пуд., перевищуючи обсяг митої (31,931 тис. пуд.) у 14 разів [Мельников, 1884, с. 464–466]. У свою чергу, це призвело до означеного скорочення вовномийних фабрик у регіоні.

Ринкова спрямованість галузі тонкорунного вівчарства означила її залежність від мінливих запитів фабричної промисловості. Вартість тонкої вовни, отриманої від вимогливих в утриманні електоральних овець, що приносила значні прибутки власникам у 1-й пол. XIX ст., в означений період значно знизилася і здебільшого визначалася непропорційно відносно вартості її виробництва. До того ж, вона не витримувала конкуренції з високоякісною та легкою австралійською вовною, вихід якої після обробки був принаймні на 10% вищим і становив понад 40%.

Знецінення електоральної вовни було спричинене насамперед зменшенням попиту в Європі на сукольні тканини і набуттям все більшої популярності безворсих (камвольних): відмінність між ринковою вартістю електоральної та камвольної вовни вже на 1860-ті рр. становила не більше 10% [Щепкин, 1869, с. 20]. За таких обставин утримання мериносів електорального типу через вимогливість у догляді, порівняно низький вихід вовни, падіння попиту та цін тощо визнавалося вівчарями південно-українського регіону вкрай не вигідним та спонукало до переорієнтації на розведення овець камвольного типу. Адже за усередненими даними, вже на 1860-ті рр. прибуток від продажу камвольної вовни становив 2–2,50 руб., тобто у 1,5–2 рази вище за електоральну [Щепкин, 1869, с. 90].

З метою утримання позицій на європейських та вітчизняних ринках місцеві господарі та фахівці захопилися покращенням якісних характеристик вовни – насамперед, кількості, довжини та камвольної структури відповідно до ринкових запитів, зміцнення статури та витривалості овець шляхом метизації племінних мериносів інфантадо, рамбульє, місцевих порід (мазаєвської) тощо [Кулешов, 1890, с. 43–44]. Поступово у регіоні сформувалося кілька напрямів мериносового вівчарства залежно від домінуючого типу овець. У власників отар камвольного чорноморського типу (А. М. Філібер, Мазасьво, Захарови), приміром, продуктивність була високою, однак більше зусиль та коштів витрачалося на утримання та відгодовування, що в умовах скорочення пасовищ та зростання цін на землю не сприяло прибутковості. Натомість у господарствах з вівцями типу негретті-

інфантадо (вівчарні Ф. О. Льовшина, В. Г. Канкріна), навпаки, вихід вовни був меншим, проте вівці відрізнялися витривалістю та меншою залежністю від корму: для їх відгодовування часто використовувалася солома [Дюмин, 1895, с. 4]. У пошуках шляхів до виведення «ідеального» типу вівці протягом 1870 – 1880-х рр. відомі місцеві власники поповнювали племінні вівчарні французькими мериносами типу рамбульє, які, на їхню думку, найбільше відповідали існуючим запитам та у процесі метизації з місцевими племінними вівцями уможливили досягнення мети. Проте частина вівчарів отримувала зворотній результат.

Дійсно, з одного боку, місцева вовна вигідно вирізнялася з-поміж європейської надзвичайною міцністю та високим ступенем розтяжності (16% і 28% відповідно), позаяк, на думку Г. Пагоди, становила «продукт міцних організмів, здатних витримати всі негаразди нашого мінливого клімату» [Мельников, 1884, с. 382]. Проте умови утримання мериносів слугували суттєвим фактором впливу на якісні показники вовни. Невідповідність кліматичних і господарських умов Півдня України для утримання французьких чи іспанських овець із камвольною вовною поступово призводили до часткової втрати її властивостей. На думку деяких фабрикантів, вовна місцевих мериносів, втративши сукольні риси, так і не набула суто камвольних [Чернопятов, 1873, с. 64]. Головну причину фахівці вбачали у неконтрольованій метизації, що дозволило П. М. Кулешову вже у 1880-х рр. констатувати «кількісний і якісний регрес вівчарства в умовах конкуренції» [Кулешов, 1890, с. 19]. Внаслідок некваліфікованого бонітування або його відсутності, недостатнього догляду та харчування тощо вихід вовни нерідко навіть зменшувався, а за якістю вона нерідко поступалася заокеанським конкурентам. Основними недоліками місцевої вовни, які в першу чергу впливали на закордонний попит, були: різнотипність, нерівне руно, його відкритість, звивистість тощо [Мельников, 1884, с. 382].

Незважаючи на порівняно високу якість вовни таврійських овець, значну проблему становила її забрудненість реп'ягами, яких неможливо було позбутися на мийках. Винаймання робітниць для ручної очистки, які правили по 20–30 коп. за обробку 3–10 овець, було надто не вигідним, адже у середньому обходилося принаймні у 40 руб. додаткових витрат на кожну тисячу овець. При цьому якість виконаної роботи воліла бути кращою. Тож місцевим власниками доводилося при укладанні угод з місцевими фабриками знижувати її вартість на 10–15%. Приміром, спадкоємці гр. Куликовського у Дніпровському повіті, які постачали вовну одеському торговельному дому «Маас і Ко», продавали реп'яшкову вовну на 1 руб. з кожного пуда дешевше за ринкову вартість. Тому таврійські заводчики намагалися експортувати таку вовну до Франції, де вже існували спеціальні очищувальні пристрої [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 131,134].

Примітно, що місцеві фабриканти, зокрема, одеські (Ефруссі, Маас, Рафалович, Родоканаки,

Рабінович) майже не звертали увагу на якість вовни; покупців радше цікавила відсутність реп'яхів, мінімальний вміст пилу й жирового поту тощо, що вочевидь не стимулювало власників до удосконалення структури вовни [Мельников, 1884, с. 380–381]. До того ж, відсутність відповідних фахівців-вовнознавців при визначенні її ринкової вартості призводила до того, що навіть високоякісна камвольна вовна, отримувана власниками овець мазаєвського типу, також вивозилася за кордон за ціною на рівні звичайної, а натомість ввозилася дуже дорога мита вовна, що містила рослинні домішки [Кулешов, 1890, с. 13]. За таких обставин основним пріоритетом для більшості вівчарень товарного спрямування було кількісне зростання виходу вовни та її відповідності ринковим запитам.

На 1880-ті рр. середній вихід мериносової вовни¹ у господарствах Таврійської губернії становив 7,6 фунти², сягаючи іноді 9–10 фунтів з вівці [Вернер, 1889, отд. 4, с. 62]. Найвищі показники спостерігалися у власників овець чорноморського камвольного (мазаєвського) типу, що був розповсюджений у Таврійській губернії: пан Філіберт, приміром, отримував у середньому з вівці 12,5 фунтів, Мазаєви і Захарови – 10–12 фунтів тощо. Натомість у вівчарнях Корнісів і Вассалів, де продовжували утримувати овець електорального типу, вихід становив усього 5–6 фунтів, проте високоякісного руна. У цілому усереднений показник по господарствах Таврійської губернії з урахуванням вище означених особливостей утримувався на рівні 7,5 фунтів: з баранів по 13,5 фунтів, маток – 7,5 фунтів, ягнят – 5 фунтів [Вернер, 1889, отд. 4, с. 34]. У Катеринославській губернії, незважаючи на відсутність овець мазаєвської породи, власникам вдавалося отримати високі середні показники – 8,5 фунтів з вівці, що пояснюється широким застосуванням у господарствах професійного бонітування [Вернер, 1889, отд. 4, с. 34]. Приміром, у Слов'яносербському повіті високий середній показник, 8,9 фунтів, був отриманий за рахунок значної продуктивності вовни (16,4 фунтів) у племінних вівчарнях пана Бродського [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886а, ч. 2, с. 71]. У Бахмутському повіті з однієї вівці у 1885 р. отримали 5,75 фунтів вовни (з урахуванням ягнят) [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886б, отд. 4, с. 62]. Загалом кількість отримуваної вовни залежала в цілому від трьох основоположних факторів: типу вівці, вміння майстра, якості відгодовування тощо. Зокрема, у вівчарнях Ф. П. Булацель і Г. М. Булацель в неврожайні 1883 – 1884 рр. вихід вовни становив 6,5–7 фунтів з голови, а в урожайний 1885 р. зріс до 8–12,5 фунтів [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886а, ч. 2, с. 71].

У цілому наприкінці XIX ст. серед фахівців сформулювалося уявлення про стандартну продуктивність овець південноукраїнського регіону, що

становила у середньому 8 фунтів для мериноса і 5 фунтів для простої вівці [Кулешов, 1896, с. 2]. Проте П. М. Кулешов вважав, що зважаючи на задовільний стан вівчарства та з метою збереження прибутковості галузі цей показник мав становити понад 10 фунтів. Про потенційну спроможність досягнення кращих результатів свідчив досвід утримання племінних екземплярів у показових вівчарнях Мазаєва, Філібера, де з кращих племінних баранів і маток отримували до 35 та 22 фунтів камвольної вовни [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 131]. Тож за означених обставин збільшення продуктивності вовни було пріоритетнішим за якісне покращення для більшості вівчарів регіону.

Зростання ринкового попиту та утримування високих цін на мериносову вовну, безперечно слугували спонукальним чинником розвитку промислового вівчарства дореформеного періоду. Протягом першого пореформеного двадцятиліття загалом спостерігалось збереження цієї тенденції, яка, однак, відзначалася хвилеподібною динамікою (табл. 1).

Вже на початку 1860-х рр. ціни на вовну почали падати, сягнувши мінімуму у 1868 – 1870 рр., а після п'ятирічного зростання, у 1876 р., зазнали другого спаду. У 1879 – 1880 рр. ситуація значно покращилася: вартість вовни не опускалася нижче 11 руб. за пуд., що вселило долю оптимізму у заводчиків та призвело до зростання розмірів отар у деяких повітах. Зокрема, у Бахмутському повіті на Катеринославщині на 1880 р. кількість овець за 8 років збільшилась на 15% [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 5]. Варто, однак, зазначити, що це явище, охарактеризоване на Харківському з'їзді вівчарів³ 1880 р. як «вівчарство мимоволі», було спричинене скоріше проблемами у галузі товарного землеробства: неврожаєм хлібних культур через посухи, знищення врожаю зернових шкідниками, здорожчанням робочих рук у певному повіті у певні роки тощо [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 5; Обзор Екатеринославской губернии за 1880 год, 1881, с. 3]. За таких несприятливих обставин землевласники мали можливість отримувати більш-менш гарантовані прибутки від галузі мериносового вівчарства.

Проте з 1880-х рр., із покращенням ситуації у землеробстві та зростанням конкуренції, спостерігалось поступальне падіння цін на мериносову вовну. У Катеринославській губернії за 1 пуд брудної вовни правили від 8 до 9,50 руб., перегону – 17–19,50 руб. [Гололобов, 1899, с. 209]. Ціни на вовну у Слов'яносербському повіті на 1886 р. були невисокими і коливалися від 7 до 8,5 руб. за пуд., і навіть за таких умов значна частина залишилася непроданою [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886а, ч. 2, с. 71]. Подекуди вартість знизилася до 5–6 руб., що

¹ Масться на увазі брудної.

² 1 фунт = 0,45 кг, 1 пуд = 40 фунтам, або 16,38 кг.

³ У статті: *вівчарі* – особи, які займаються вівчарством; власники вівчарень.

привело до чергової кризи та поступового згорання темпів розвитку та обсягів продажу вовни у регіоні.

Натомість варто зазначити, що груба вовна, більш доступна простому населенню, виступала важливою сировиною і для домашньої, і для кустарної, і для фабричної промисловості. Її збут відбувався переважно на місцевих ярмарках, і

відповідно, ціни більшою мірою залежали від внутрішнього попиту, а не зовнішньоекономічної кон'юнктури. Тож паралельно із падінням цін та попиту на мериносову вовну спостерігалось зростання останніх на просту, особливо у 2-й декаді ХХ ст. (табл. 2).

Табл. 1. Продажні ціни на брудну вовну в господарствах Півдня України, руб. за пуд [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 136–137; Вернер, 1889, отд. 4, с. 34].

Господарства / повіт	1867	1870	1872	1875	1876	1878	1880
<i>Катеринославська губернія</i>							
Майорське, Маріупольський	-	9,15	9,75	9,20	9,65	10	12
Дарівка, Верходніпровський	-	7	8,75	9,27	8	10	11,50
Іванівське, Бахмутський	-	-	9,30	10	7,82	11,75	12,10
<i>Таврійська губернія</i>							
Чорнодолинське, Дніпровський	-	6,75	10,75	9	7,50	10,75	-
Дмитрівське, Дніпровський	-	6,25	10,50	8,50	7	10,25	-
Веселе, Мелітопольський	-	-	8,75	8,90	8	9,60	12,25
Мордвинівка, Бердянський	-	6,85	10,15	9,65	7,75	10	11
Сасин-Кіят, Перекопський	8,25	6,75	9,50	9	7,15	8	11,25
<i>Херсонська губернія</i>							
Нововоронцовка Херсонський	-	7	10	8,82	8	9,60	12,90
Софіївка Єлизаветський	-	6	8,25	8,77	7,50	9,25	11,25
Бакмали Ананіївський	8,25	6,40	8,25	8,75	7	9	11

Табл. 2. Продажні ціни на просту вовну у південноукраїнських губерніях, руб. за пуд, [1915 год в сельскохозяйственном отношении по ответам, полученным от хозяев, 1916, с. 56].

Губернії	1909-1913	1915	%
Катеринославська	6,15	8,8	143
Таврійська	6,73	10,8	160
Херсонська	7,19	9,88	137
Середнє	6,69	9,83	147

Особливість розвитку мериносового вівчарства в південноукраїнському регіоні полягала у його експортній орієнтації. Значний попит на мериносову вовну з боку західноєвропейської промисловості слугував, безперечно, вагомим фактором інкорпорації галузі до ринкових відносин ще з моменту його становлення: за півстоліття експорт вовни з Росії зріс приблизно у 36 разів. Серед експортованої сировини вовна була однією з найбільш прибуткових джерел російської економіки.

Так, у 1864 р. співвідношення трійки «лідерів» за грошовим обігом вивезеної продукції – зерновими культурами, вовною і масляними культурами – становило відповідно 2,9:1,02:1 [Щепкин, 1869, с. 1].

Англія традиційно залишалася основною країною, на ринки якої надходило майже 9/10 усієї сировини регіону; частина вовни також вивозилася до Австрії та Пруссії. Транспортування сировини за кордон переважно через азовські та чорноморські порти (табл. 3).

Табл. 3. Експорт мериносової вовни через азовські та чорноморські порти, тис. пуд. [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 191].

Роки	Брудна	Мита	% у російському експорті
1872	109,535	291,484	67,7
1873	38,422	21,847	43,3
1874	100,481	118,535	65,3
1875	23,55	43,345	49,2
1876	231,825	109,865	75,3
1877	8,39	26,685	7
1878	221,071	55,478	54
1879	104,744	84,341	55,5
1880	409,879	133,616	73,6
1881	227,096	120,756	72,5
1882	377,919	85,2	55,9

Як бачимо, обсяги експортованої вовни, як і ціни, характеризувалися значними коливаннями залежно від зовнішньоекономічної кон'юнктури, політичної ситуації тощо: приміром у 1877 р., під час Російсько-турецької війни, майже усі перевезення було скасовано. Як вже зазначалося, на європейських ринках спостерігалось зростання попиту на брудну вовну: протягом 1872 – 1882 рр. її експорт порівняно з митою зріс утричі. Загалом частка експортованої з південноукраїнських портів мериносової вовни становила 2/3 загальноросійського. Вагоме економічне значення мериносового вівчарства у експорті продукції наочно демонструють наступні цифри. У 1883 р. з Одеського порту було вивезено вовни на суму майже 4 млн. руб., посідаючи у грошовому обігу 5 місце і традиційно поступаючись лише зерновим культурам [Мельников, 1884, с. 464–466].

Проте зміни у постачальниках вовняної продукції, що сталися на світовому ринку, негативно позначилися на розвитку галузі, спричинивши кризу європейського вівчарства в цілому. У Росії з 1870 по 1882 р. кількість тонкорунних овець скоротилася на 15%, в Німеччині за 1863 – 1883 рр. на 33%; аналогічно виглядала ситуація у Франції, а також США. У пореформені роки європейські ринки почали поповнюватися дешевою вовною з Австралії, Нової Зеландії та Південної Америки, де вже на 1890-ті рр. було сконцентровано 1/3 світового вівчарства [Кулешов, 1890, с. 12]. Вартість вовни з підросійських губерній у 1,5–3 рази перевищувала пропозиції країн-конкурентів [Чернопятов, 1873, с. 54].

У кінцевому рахунку це призвело до падіння цін на світовому ринку та, відповідно, здешевлення вітчизняної вовни і скорочення експортного обсягу. Місцеві вівчарі, які стикалися зі зростанням витратної частини на утримання овець, виявилися неспроможними протистояти колоніальній конкуренції, де собівартість розведення мериносів була мінімальною. «Вівчарство не розвивається тому, – писав П. М. Кулешов, – що за океаном є місцевості, де вічний пасовищний період (як в Австралії) і земля майже нічого не варта. Там розводяться вівці мільйонами, і їхня вовна та м'ясо заповнюють європейські ринки» [Кулешов, 1900, с. 13]. Тож дешева австралійська вовна, яка вже наприкінці XIX ст. обіймала половину європейського імпорту, напередодні Першої світової війни становила майже 2/3, витіснивши таким чином російську з ринкового обігу [Островский, 2014, с. 329]. «Конкуренція з боку дешевої вовни, що доставляється з Австралії і Південної Америки, писав П. М. Кулешов, – була і буде однією з найважливіших причин зменшення вівчарства та його повільного поліпшення в якісному сенсі» [Кулешов, 1916, с. 7].

Одночасно зі зменшенням експорту вовни спостерігалася зворотна тенденція – збільшення обсягів її ввезення, що свідчило про неспроможність місцевого вівчарства задовольнити внутрішні потреби. Протягом 1870 – 1883 рр. загальний обсяг імпортованої вовни до Росії зріс більш ніж удвічі, становлячи 800 тис. пуд., у тому числі непряденої

фарбованої вовни – аж у 56 разів [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 193]. Якщо у перші пореформені десятиліття експорт вовни перевищував її імпорт (у 1861 – 1865 рр. співвідношення становило відповідно 93% і 7%, у 1881 – 1885 рр. – 82 і 18%, у 1891 – 1895 рр. – 52 і 42%), то на початку XX ст. шальки терезів остаточно схилилися на користь ввезеної продукції, що у 1896 – 1900 рр. становила 51%, у 1901 – 1905 рр. – 65%, у 1906 – 1910 рр. – 75% [Островский, 2014, с. 329; Полферов, 1915, с. 123–124].

У 1879 р. з-за кордону було ввезено 334,438 тис. пудів вовняної продукції на суму понад 17 млн. руб. [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 197]. Протягом 1888–1892 рр. загальна вартість імпортованої щорічно до Росії вовняної продукції перевищувала вартість вивезеної (у вигляді грубої і мериносової вовни) на 6,725 млн. руб., а протягом 1893 – 1903 рр. різниця становила вже 28,648 млн. руб. на рік [Кулешов, 1916, с. 7].

На думку більшості вівчарів, промисловців, стабілізувати ситуацію у галузі вівчарства біло неможливо без державного втручання. З метою запобігання «колоніальній» конкуренції та витіснення місцевої вовни із внутрішнього ринку вівчарі, торговці вовною, фабриканти тощо звернулися до уряду із пропозицією запровадження т зв. «протекційного» мита на імпортовану вовну. У поданнях 1881 і 1882 рр. Полтавського товариства сільського господарства та Харківської акціонерної компанії, московських фабрикантів до Міністерства Державного Майна, зокрема, наголошувалося, що через дешевизну ввізної вовни місцеві власники були примушені мінімально знижувати вартість власної, що призводило до збитковості вівчарства в цілому. Вони наголошували, що в США, приміром, розмір податку становив 35% вартості товару, у той час як у Росії не перевищував 10–14% [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 197].

Ввізне мито, дійсно відіграло значну роль в поставках імпоротної сировини. Якщо у дореформений період через невеликі обсяги імпорту низький податок не становив проблеми для місцевого вівчарства, то у пореформені десятиліття він жодним чином не перешкодив закордонній конкуренції. У митному питанні важливим аспектом було урахування виду імпортованої вовняної продукції. На відміну від переважання у експорті брудної вовни, місцеві фабриканти охоче купували закордонну перероблену продукцію у вигляді фарбованих та нефарбованих вовняних стрічок (очищеної чесаної вовни), пряжі тощо, що довгий час постачалася за порівняно низьким тарифом¹. Так, у 1867 – 1868 рр. він становив 0,22–0,24 руб. за пуд вовни-сировини і удвічі більше на пряплену фарбовану, за пряплену – 4,50–4,95 руб. [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 197]. Запровадження Міністерством Фінансів нових

¹ Собівартість обробітку пряжі на місцевих фабриках обходилася у 17 руб., у той час як в Англії з урахування додаткового прибутку фабриканта – 9 руб.

тарифів з урахуванням диференціації продукції (приміром, встановлення 1 руб. з пуда митої вовни, 2 руб. з фарбованої, або 3–4,50 руб. з пуда вовняних стрічок, 7,50–9 руб. з пряжі тощо) не сприяло зростанню ціни брудної вовни на внутрішньому ринку, позаяк при переведенні на брудну оподаткування становило лише до 30 коп. за пуд [Селионова, 2017, с. 31]. Уніфікація та збільшення мита у 1890 р. до 3,16 руб. на брудну і миту вовну також не сприяло зменшенню обсягів імпорту, оскільки, ввозилася виключно мита або перероблена продукція. Крім того, відсутність чіткої системи торгівлі, слабкий розвиток вовнопереробної промисловості також здійснювали негативний вплив на рівень товарності вовняної продукції [Селионова, 2017, с. 30–31].

Внутрішній товарообіг вовни у південно-українському регіоні здійснювався або місцевих ярмарках, або безпосередньо у володіннях власників вівчарень. У Таврійській та Херсонській губерніях вовну скуповували представники одеських та херсонських вовняних торговельних підприємств (Маас, Ефруссі, Родоконаки, Фішеревич, Аллар) з метою подальшого продажу за кордон [Вернер, 1889, отд. 4, с. 34; Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 133]. Із розвитком мануфактурного виробництва та збільшенням внутрішнього попиту на камвольну тканину значна частка вовни скуповувалася агентами московських фабрикантів. Серед представників закордонних фабрик розповсюдження набула практика завчасної купівлі кращих партій вовни із внесенням значного завдатку. У такому разі вартість вовни визначалася на 1 руб., а іноді й на 2 руб. за пуд дешевше за попередню ярмаркову, проте продавці у таких спосіб отримували, по-перше, гарантованих покупців у прийдешньому році (що в умовах кризи було досить важливо), а по-друге, звичайно, кошти [Вернер, 1889, отд. 4, с. 34; Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 133; Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886б, отд. 4, с. 63].

Незважаючи на розвиток транспортної (насамперед, залізничної) інфраструктури у південноукраїнському регіоні, ярмаркова торгівля продовжувала відігравати велике значення у товарообігу вовни. Тут продавці-вівчезаводчики, на відміну від продажу на місцях, отримували можливість ознайомитися з ринковою вартістю вовни, сучасними запитами вовняної промисловості, обмінювалися досвідом господарювання тощо. Натомість покупці, звісно, отримували широкий спектр для вибору необхідного товару. Локація вовняних ярмарок, започаткованих з ініціативи уряду ще у 1825 р., була обумовлена насамперед зручним місцем розташування. У пореформені роки провідне місце посідали ярмарки у Харкові (Троїцький, Успенський, Покровський, Хрещенський) та Полтаві (Льїнський), а на Півдні України найбільшим вважався Петропавлівський ярмарок у Катеринославі. Придбана тут у безпосередніх господарів або спекулянтів вовна використовувалася переважно для внутрішнього вжитку та подальшого

транспортування на суконні та вовняні фабрики Москви, Петербургу, Варшави, Білостоку. Угоди із закордонними покупцями уклалися тут нечасто, позаяк іноземні покупці, як зазначалося, використовували для експорту морські шляхи. У власників вовна скуповувалася за готівку, а продаж торговцями фабрикантам і за кордон здійснювався переважно в кредит. Завдаток за продаж майбутньої вовни становив від 30 до 100% повної вартості [Щепкин, 1869, с. 82]. Загальний щорічний товарообіг мериносової вовни на українських ярмарках не поступався кількісно експортним показникам і становив на 1880-ті рр. близько 500 тис. пудів (¼ вовни, що продукувалася в Росії) [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 163].

Найвагоміше значення за розмірами товарообігу мериносової вовни для вівчарів південноукраїнських губерній мав Троїцький (з 1 по 15 червня) ярмарок у Харкові, який розпочинав роботу одразу після стрижки овець [Менделеев, 1893, с. 250]. Його особливістю було те, що купівельні угоди провадилися безпосередньо між заводчиками та фабрикантами, позаяк спекулянти ще не встигали перекупити вовну у господарів на місцях [Щепкин, 1869, с. 77]. Придбана вовна постачалася здебільшого на фабрики Москви та Царства Польського. Фактично, тут встановлювалися річні ринкові ціни на вовну, що слугували певним еталоном при укладанні торговельних угод на подальших ярмарках та безпосередньо у господарствах. Примітно, що протягом першого пореформеного десятиліття його значення лише зростало. У 1880-х рр. товарообіг вовни становив до 410 тис. пудів, а грошовий обіг від продажу продукції (вовни та овчини) доходив до 5 млн. руб. [Менделеев, 1893, с. 251]. Протягом 1871 – 1883 рр. обсяги представленої на ярмарку продукції (вовни та овчини) зросли у 2,7 разів, становлячи майже 6,5 млн. руб., при цьому майже вся продукція знайшла своїх покупців (було продано товару на майже 6 млн. руб.). Останні надавали перевагу брудній вовні; якщо у 1868 р. її співвідношення із перегоном становило 55% і 42%, то 15 років потому – відповідно 91% і 8% [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 164–165].

У регіональному аспекті найбільшими постачальниками вовни на Троїцький ярмарок, крім місцевих вівчарів, були заводчики Катеринославської губернії (Павлоградського, Бахмутського, Олександрівського повітів), Мелітопольського і Бердянського повітів Таврійської губернії, а також Александрійського повіту Херсонської. На 1883 р. із привезеної на продаж мериносової вовни майже 40% було з Катеринославщини, а 8% та 6% – з Таврії та Херсонщини [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 164].

За переконанням Доброхотова, запорукою гарантованого прибутку від продажу вовни на ринках слугували її однорідність та велика кількість. Перше залежало від фахового догляду та бонітування овець, що, як правило, було притаманне великим вівчарним господарствам, де і валовий вихід продукту був, відповідно, досить значним [Доброхотов, 1914, с. 20].

Приміром, на Троїцькому ярмарку покупці надавали перевагу великим партіям товару, що, як правило, ретельніше сортувався власниками, вибірково обираючи кілька тюків для зважування та огляду. Натомість у дрібних партіях частіше зустрічалися домішки, обніжки тощо, що спричиняло конфлікти між продавцями та покупцями. Цікаво, що у випадку доведення недоброросівної торгівлі власник вовни мав сплатити по 1 руб. з пуда на користь ярмаркового облаштування, а угода скасовувалася [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 167].

Роль катеринославського Петропавлівського ярмарку, популярного серед місцевих вівчарів, особливо виробників перегонної вовни, зважаючи на низку чинників (зростання тенденції до продажу вовни на місцях, переорієнтацію на Троїцький ярмарок, попит на брудну вовну, відсутність складів для зберігання продукції тощо) протягом пореформеного періоду зменшувалася: у 1870-х – 1880-х рр. товарообіг представленої продукції зменшився на 1/3. Як правило, серед покупців переважали перекупщики-євреї, які перепродавали її на наступному, Ільїнському ярмарку у Полтаві, де, відповідно, товарообіг також скоротився більш ніж удвічі [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 172].

Катеринославські власники також збували вовну на серпневому Успенському ярмарку, специфіка якого полягала у реалізації лишків після Троїцького, тож покупців відвідувало його небагато. У 1876 р. із привезених понад 121 тис. пудів мериносової вовни було продано лише 48 тис., а у 1883 р. із 32 тис. – близько 11 тис., у той час як завезена овчина розкупалася майже повністю [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 169]. Тим не менше, на 1889 р. грошовий обіг від продажу вовни склав 1,470 млн. руб. [Менделеев, 1893, с. 251]. Натомість на осінньому Покровському ярмарку, попри невеликий товарообіг (від 20 до 90 тис. пудів вовни) розкуповувалася майже вся продукція: у 1889 р. було продано вовни на 500 тис. руб. [Менделеев, 1893, с. 251].

За митою вовною покупці приїжджали на популярний у регіоні Хрещенський ярмарок, де усе більшої товарної ваги також набувала овчина. За пуд мериносової овчини тут у 1871 р. правили 3,5–4,5 руб., у 1879 – 1881 рр. ціни зросли до 7–9,5 руб., а у 1881 – 1882 рр. знизилися до 5–7,5 руб. [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 171].

Місцеві вовняні ярмарки, що діяли ще з середини XIX ст.: Костянтино-Оленівський у Бахмуті (20–24 травня), Каховський у Дніпровському повіті (9 травня), – поступово поступалися великим осередкам збуту вовни, адже через відсутність попиту серед великих покупців місцеві власники були змушені продавати вовну за заниженими на 0,5–1 руб. цінами [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886b, отд. 4, с. 63].

Разом зі зростанням конкуренції та нестабільними цінами на ринку протягом пореформеного періоду власники стикнулися із проблемою

зростання собівартості мериносової вовни, що у сукупності призводило до збитковості ще нещодавно прибуткової галузі. У першу чергу це було пов'язано із бурхливим розвитком товарного землеробства, що супроводжувався розширенням посівних площ за рахунок скорочення перелогів, які тривалий час використовувалися у якості сіножатей та вигонів для худоби. Серед значної частини господарів розповсюдження набув вислів «вівця не мириться із плугом»; вони вважали скорочення вівчарства закономірним явищем, що мало здійснюватися пропорційно розвитку землеробства [Исследование современного состояния овцеводства в России, 1884, с. 6]. Зростання попиту на землю у південноукраїнських губерніях призвело до стрімкого підвищення як купівельних, так і орендних цін на земельну власність. В економічно привабливих землеробських районах вже у перші пореформені десятиліття спостерігалось зростання останніх у 4–8 разів. Приміром, За таких обставин частина катеринославських поміщиків вбачала більший зиск у здаванні в оренду сіножатей та пасовищ селянам, аніж у випасанні власної худоби [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886a, ч. 2, с. 68]. Навіть у селянських господарствах, де обсяги тваринництва жорстко регламентувалися насамперед наявністю відповідних угідь, просте вівчарство скорочувалося через брак власних та дорожнечу орендованих пасовищ [Чирвинский, 1903, с. 45]. На 1880-ті рр. у Бахмутському повіті орендар сплачував у середньому від 3 до 6 руб. за десятину, що у попередні роки обходилася йому у 0,75 руб. [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886b, ч. 2, с. 56]. А за випас 1 вівці на пасовищах Катеринославського повіту правили 1,22 руб. (із розрахунку 5 голів на десятину), що на 11 коп. перевищувало плату за випас ВРХ через те, що вівці вигризли траву до самого кореня [Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, 1899, ч. 2, с. 129, 168].

Виходить, найвагоміша складова в утриманні овець, а саме наявність безоплатних кормів, що у свій час спонукала до екстенсивного вівчарства південноукраїнських латифундистів, за таких умов перетворювалася на витратну статтю і, відповідно, призводила до скорочення його обсягів. Нерідко, особливо в засушливі роки, власники не могли забезпечити кормом великі отари: відоме вівчарне господарство пана Філіберта, приміром, скоротилося удесятеро [Вернер, 1889, отд. 4, с. 22]. Сучасники із жалем констатували навіть випадки загибелі худоби від голоду (у маєтку княгині Долгорукої Слов'яносербського повіту) та відсутність господарств інтенсивного спрямування [Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886a, ч. 2, с. 79]. С. М. Дмитрієв стверджував, що на півдні, де степові господарі звикли до «широкого привілля і залежності отар тільки від випадковостей і погоди», суміщення вівчарства з раціональним зерновим господарством «не прищеплювалося» [Дмитриев, 1918, с. 249].

За підрахунками тогочасних фахівців, для отримання якісної вовни норми випасу у південноукраїнському регіоні передбачали відведення 1 дес. пасовищ на 2–3 мериносів, дотриманням яких опікувалися лише у провідних господарствах. На 1880-ті рр. у спадкоємців Е. І. Фальц-Фейна на випасання 200-тисячних отар овець було відведено майже 500 тис. дес. землі, тобто по 2,5 віці на десятину, у Вассаль – 200 тис. дес. (по 2 віці на десятину); у Мазасва – по 2,68 дес. на віцю, у графа Мордвинова по 0,8 дес. [Вернер, 1889, отд. 4, с. 22]. У невеликих господарствах нерідко на 1 десятині випасалося більше десятка мериносів, що призводило принаймні до якісної деградації отримуваної продукції. У зимовий (стійловий) період, що тривав у південноукраїнському регіоні 5 місяців (з 15 жовтня по 15 березня), на відгодовування 1 віці власник мав заготовити 9–13, а то й до 15 пудів сіна і близько 8–18 пудів соломи (залежно від співвідношення цих кормів у раціоні худоби) [Островский, 2014, с. 198; Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, 1886а, ч. 2, с. 79]¹. За підрахунками Я. Я. Полфьорова, «у середньому віця споживає сіна до 30 пудів на рік» [Полферов, 1915, 39]. Виходить, що для задовільного річного утримання принаймні трьохтисячної отари господар мав забезпечити її принаймні по одній тисячі десятин пасовищ і сіножатей², що за умови інтенсивного розорювання земельних площ лише прискорювало процес скорочення товарного мериносівського вівчарства у регіоні.

Висновки. Отже, ринкове спрямування мериносівського вівчарства в південноукраїнських губерніях, з одного боку, сприяло розвитку підприємницької ініціативи з боку власників, вагомим стимулом для котрих становила економічна привабливість та попит на вовну на вітчизняному та європейському ринках. Проте, з іншого боку, воно означило перманентну залежність рівня товарності вовни, а відтак і прибутків власників, від економічної кон'юнктури та необхідність знаходити нові шляхи з метою збереження її конкурентоспроможності.

Особливістю розвитку товарного вівчарства Півдня України виступала його експортна орієнтація, тож першочергове завдання власників полягало у покращенні якісних характеристик вовни відповідно до європейських ринкових запитів.

Це означило формування у регіоні кількох напрямів вівчарства, спільним підґрунтям яких виступала метизація європейських мериносів обраної власником породи та / або місцевих овець з метою як отримання «ідеальної» (з точки зору якості) для продажу вовни, так і збільшення її продуктивності (тобто кількості).

Серед внутрішніх факторів, які стояли на заваді покращенню товарної привабливості вовни, слід вказати відсутність кваліфікованого бонітування та догляду за отарами, що у більшості випадків призводило до погіршення якостей вовни. Зважаючи на екстенсивний характер степового вівчарства, розорювання земель за рахунок скорочення угідь для відгодовування худоби та зростання вартості земельної оренди негативно позначилося на кількісному та якісному становищі вівчарства. Зростання собівартості вовни через здорожчання кормів як найвагомішої складової у її розрахунку сприяло скороченню кількості вівчарних господарств та чисельності мериносівських отар у регіоні.

Залежність південноукраїнського «вовняного бізнесу» від європейського ринку обумовив низку зовнішніх чинників, які означували його розвиток протягом пореформеної доби. Незважаючи на вагоме місце товарообігу вовни в російській економіці, вартість та обсяги експортованої вовни значно залежали від зовнішньоекономічної та політичної ситуації, що створювало додаткові «ризики» для вівчарів. Заповнення європейських ринків дешевою вовною з Австралії, Нової Зеландії та Південної Америки та зростання вітчизняного попиту на імпортовану вовняну продукцію спричинило падіння цін на світовому ринку. Місцеві вівчарі виявилися неспроможними протистояти колоніальній конкуренції, що в кінцевому рахунку призвело до скорочення товарообігу вовни. Екстенсивний розвиток південноукраїнського вівчарства з переважанням вовняного напрямку в означених умовах, таким чином, загрожував прогресуючому занепаду даної галузі господарювання. Підприємливі власники вбачали вихід у використанні додаткових джерел прибутку від вівчарства – м'яса, сала, який, знову ж таки, був означений ринковими запитами. У цьому контексті питання товарності інших напрямків тваринництва у південноукраїнському регіоні потребує подальшого наукового дослідження.

¹ Додаткова норма харчування 1 віці становила у середньому 2,5 – 4 фунти сіна і 5 фунтів соломи

² Із розрахунку середнього по Слов'янському повіту врожаю сіна з 1 десятини, що становив 33 пуди (2 тис. фунтів) в урожайні роки.

Список використаних джерел

1915 год в сельскохозяйственном отношении по ответам, полученным от хозяев, 1916. Вып. 6. Ч. 2. Местные цены на полевые произведения, скот и продукты животноводства: средние за пять лет, 1909 – 1913 гг. и в 1915 году, Петроград: Тип. В. Ф. Киршбаума, 58 с.

Вернер, К. А., (ред.), 1889. *Сборник статистических сведений по Таврической губернии*, т. 9. Памятная книжка Таврической губернии, Симферополь: Типография газеты «Крым», 670 с.

Гололобов, Я. Г., (ред.), 1899. *Екатеринославская губерния*, вып. 1. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г. Екатеринослав: Типо-литография Губерн. Правления, 242+74 с.

Дмитриев, С. М., 1918. *Экономическая география России*. Изд. 4-е, Москва: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 472 с.

Materialy dlja ocenki zemel' Ekaterinoslavskoj gubernii, 1899. T. 1. Ekaterinoslavskij uезд [Materials for the assessment of the lands of the Yekaterinoslav province, т. 1. Ekaterinoslavsky district], Ekaterinoslav: Tovarishestvo «Pechatnja S. P. Jakovleva», 355 s. (in Russian).

Mel'nikov, N. P., 1884. *Sovremennoe sostojanie promyshlennosti na Juge Rossii v svjazi s Sel'skohozjajstvennoj i zavodskoj vystavkoj 1884 goda v Odesse, ustraivaemoj Imperatorskim Obshhestvom sel'skogo hozjajstva Juzhnoj Rossii* [The current state of industry in the South of Russia in connection with the Agricultural and Factory Exhibition in 1884 in Odessa, organized by the Imperial Society of Agriculture of South Russia], Odessa: izd. Tehn. bjuro inzh.-tehnol. N. P. Mel'nikova, 598 s. (in Russian).

Mendeleev, D. I., (red.), 1893. *Fabrichno-zavodskaja promyshlennost' i torgovlja Rossii Rossii* [Factory industry and trade in Russia], Spb.: Tip. Vs. S. Balasheva i Ko i V. F. Demakova, 752 s. (in Russian).

Obzor Ekaterinoslavskoj gubernii za 1880 god, 1881. [Overview of the Yekaterinoslav province for 1880], Ekaterinoslav: tipografija Gubernskogo pravlenija, 54 s. (in Russian).

Ostapchuk, P. S., Emel'janov, S. A., Rejnshtejn, L. N., Gongalo, A. A., 2016. Istoricheskie jetapy razvitija ovcevodstva Kryma [Historical stages of development of sheep breeding in Crimea], *Tavrisheskij vestnik agrarnoj nauki [Tavrichesky Bulletin of Agrarian Science]*, 1(5), s. 132–144. (in Russian).

Ostrovskij, A. V., 2014. *Zhivotnovodstvo Evropejskoj Rossii v konce XIX – nachale XX v.* [Livestock raising in European Russia in the late 19th – early 20th centuries], Sankt-Peterburg: OOO «Poltorak», 442 s. (in Russian).

Pashteckaja, A. V., 2017. Istorija razvitija ovcevodstva v Krymu [The history of the development of sheep breeding in the Crimea], *Ovcy, kozy, sherstjanoe delo (Sheep, goats, woolen business)*, 1, s. 27–30. (in Russian).

Polferov, Ja. Ja., 1915. *Sovremennoe sostojanie ovcevodstva v Rossii: Jekonomicheskaja monografija [The current state of sheep breeding in Russia: Economic monograph]*. Izd. 2-e, Petrograd: red. period. izd. M-va Fin. «Vestnik finansov» i «Torg.-prom.gaz.», 177 s. (in Russian).

Sbornik statisticheskikh svedenij po Ekaterinoslavskoj gubernii, 1886a. [Collection of statistical information on the Yekaterinoslav province]. Vyp. 3. Slavjanoserbskij uезд, Ekaterinoslav: Tipografija Ja. M. Chauskogo, 441 s. (in Russian).

Sbornik statisticheskikh svedenij po Ekaterinoslavskoj gubernii, 1886b. [Collection of statistical information on the Yekaterinoslav province], т. 2. Bahmutskij uезд, Ekaterinoslav: Tip. Ja. M. Chauskogo, 855 s. (in Russian).

Selionova, M. I., 2017. *Iz istorii Rossijskogo ovcevodstva i ego nauchnogo soprovozhdenija* [From the history of Russian sheep breeding and its scientific support], Moskva: FGBNU VNIIOK, 238 s. (in Russian).

Smolij, V. A. (red.), 2011. *Ekonomichna istorija Ukraїni: Istoriko-ekonomichne doslidzhennja* [Economic history of Ukraine: Historical and economic research]: v 2 t, Kyiv: Nika-Centr, t. 1, 696 s. (in Ukrainian).

Chernopjatov, I. N., 1873. *Istoricheskij ocherk razvitija tonkosherstnogo ovcevodstva v Rossii i obozrenie nyneshnego polozenija ego* [Historical sketch of the development of fine-fleece sheep breeding in Russia and a review of its current state], Moskva: tip. Gracheva i K^o, 64 s.

Chirvinskij, N. P., 1903. *Polozhenie skotovodstva v Rossii* [Situation of cattle breeding in Russia], Sankt-Peterburg: tip. V. Kirshbauma, 77 s.

Shhepkin, S. P., 1869. *Ovcevodstvo v Rossii* [Sheep breeding in Russia], Sankt-Peterburg: Dep. zemledelija i sel. Prom, 172 s.

SUMMARY

«GOLDEN» FLEECE: PROBLEMS OF MARKETABILITY OF THE SOUTH UKRAINIAN MERINO SHEEP OF THE POST-REFORM PERIOD

Nataliia Chernikova

Candidate of Historical Sciences, Doctoral Student at the Department of Eastern European History, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro

The article considers the peculiarities of the development of merino sheep as a commodity industry in the post-reform era's southern Ukrainian provinces. Its dependence on the demands of the factory industry and the European market is characterized. It was found that during the first decades of the post-reform period, wool continued to be an essential commodity unit of domestic exports. The dynamics of wool prices and export volumes are traced, their dependence on the foreign economic situation, political situation, etc. is clarified. Attention is focused on the reasons for the reduction of its turnover in the domestic and foreign markets. It is determined that the emergence of new suppliers of cheap raw materials on the world market has led to falling prices, cheaper domestic wool, and reduced exports. The growth of imports of woolen products significantly complicated the attempts of local breeders to expand domestic markets. The measures of local shepherds to preserve the marketability of wool and the industry's profitability as a whole, which were to improve the quality characteristics of wool under market demands and the quantity of product received, are outlined. The formation of new directions of sheep breeding development in the region is indicated to preserve its competitiveness. The owners saw the way out in breeding the type of sheep as close as possible to market demands – hardy and unpretentious, meat breed with long and heavy worsted wool. The internal problems of extensive local sheep breeding are highlighted, which primarily reduced pastures due to the development of commercial agriculture, uncontrolled metallurgy, lack of qualified and experienced workers for grading, and care of sheep. Attention is focused on the growth of wool's cost due to the rise in feed price as an essential component in its calculation. The conclusion is made about the progressive detovarization of wool as the main product of merino sheep and the inability to maintain leading positions without attracting additional income sources from the industry, government support, introduction of professional training, and scientific support the development of this industry.

Keywords: sheep breeding, merino wool, marketability, Southern Ukrainian provinces, export, entrepreneurship.